

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ДЕВЕТИ

СРАВНИТЕЛНИ ЖИТИЕПИСИ В ЕПОХАТА НА БУНТА НА МАСИТЕ. ЗА НЯКОИ АСПЕКТИ НА ОТНОШЕНИЕТО «ПИСАТЕЛ — ВЛАСТ» В БЪЛГАРИЯ И УКРАИНА В ПЕРИОДА 1920-1960

Стилиян Стоянов

На пръв поглед след края на Първата световна война пътищата на развитие на Украйна и България са свършено различни. Към средата на 20-те години голямата част на съвременна Украйна вече е част от Съветския съюз и в този смисъл украинската литература и култура се развива по каноните на съветската пролетарска култура. В България в средата на 20-те социалистическите идеи губят своята привлекателност и като цяло се актуализират проекти, които и по онова време, а и днес могат да се определят като десни и националистически. Удивително е обаче колко много литературните и културните процеси в България и Украйна по онова време си приличат. Това е и началното основание да се правят сравнителни животописи в епохата на бунта на масите.

За бунта на масите пише Ортега-и-Гасет в своето едноименно есе¹. Както е известно, процесите на мановизиране на културата не радват твърде испанския мислител. В социокултурните ситуации в България и Украйна от края на XIX и началото на XX век обаче понятие «маса» не съществува. Съществува друго понятие — «народ». И интелигенцията се чувства призвана да помогне на народа. Народът като цяло се възприема в духа на романтизма — като субстанция, която съхранява и развива изконни национални и народностни ценности и добродетели. Тази традиция е много силна в българската литература и, между другото, в нея лесно може да се открие влиянието на класиците на украинската литература — в частност Шевченко, Марко Вовчок, Олга Кобилянска.

Първата световна война, най-масовата война в историята на човечеството по онова време, обединява интелигенцията и народа в буквалния смисъл на думата — те заедно лежат в окопите и калта на войната, тях

заедно ги убиват. В българската литература от началото на 20-те години отчетливо се проследява тенденцията на единение на интелигенцията с народа. *«Изпод праха на мечтата, изпод уломките на фантазията излиза поетът, пробуден от своите розови сънища и лазурни блянове — слисан, изумен, прогледнал, — и вижда пред себе си разкървавения лик на Народа, своя Народ»* — пише Гео Милев². Над проблемите на единението размишлява и един от най-интересните изследователи на българската литература и култура между двете световни войни Иван Мешков в своята студия *«Ляво поколение»*³. Войната детайлизира образа на народа и по същество извежда неговия образ от състоянието му на романтична неопределеност и идеализация. И поради това не е странно, че българската, а също и украинската литература от началото на 20-те години е лява. В българската литература това са Гео Милев, Христо Смирненски, Антон Страшимиров, септемврийските поети. Основната тема е търсенето на пътя по който, ако преразкажем *«Септември»* на Гео Милев, на земята ще настъпи небесният рай и народът ще строи своето свободно и щастливо бъдеще.

Интересно е, че левите идеи органично се свързват с идеите за националната идентичност (в по-краен вариант — за расовата чистота), които по определение се отнасят към десни политически, икономически и културни проекти. Струва ми се, че това е характерно и за България, и за Украйна по онова време. *«Кои сме ние»* и *«Защо сме такива»* стават основни въпроси в българското социокултурно пространство от междувоенното време. Актуализира се прилагателното *«родно»*. Има *«Родно изкуство»*, *«Родно радио»*, *«Родна книга»* и т.н.

Макар голямата част от Украйна в началото на 20-те вече да е част от Съветския съюз, то именно това време е свързано с възраждането на украинската култура и литература; по същество с въпросите за възраждането и идентичността на украинската нация и националност. Т.е. процесите в България и Украйна твърде си приличат. Почти идентична е и концепцията за писателската работа и длъжност в двете страни. *«Като писател той никога не е чувствал оная обаяност, която му е наложена от неговата дарба»* — пише Боян Пенев⁴ за Алеко Константинов. Както се вижда, талантят задължава, той трябва на бъде насочен към подобряване на положението на народа, към неговото просвещение. Освен това се смята за неморално, ако писателят получава някакви материални блага именно за това, че е писател. Предложението да се даде писателска пенсия отначало на Стоян Михайловски, а после и на Иван Вазов, предизвиква бурни дебати в българското Народно събрание във времето до Първата световна война.

Обаче през 1920 г. шумно и тържествено се чества седемдесетгодишният юбилей на Иван Вазов. Забележително е, че министърът на просвещението Стоян Омарчевски в своята реч по случай юбилея, произнесена в Народния театър, апелира да се освободи Вазов от данъци и да му бъде

дадена парична награда от 100 000 лева. Този апел той отправя към българския цар Борис III, който също се намира в залата на Народния театър. Направени са първите стъпки на взаимодействие между писателят и държавата. Процесът е много интересен и изследвайки го, можем да анализираме различни писателски съдби и съответно, в стила на Плутарх, да опитаме да направим сравнителни животописи. Разбира се, това е твърде голяма амбиция за този текст. Но можем да поставим няколко опорни точки.

Най-интересното, което се ражда след първата световна война, е посредникът. Преди войната писателят не чувства нужда от институционализиран посредник между себе си и хората. Когато трябва (и ако му трябва), той сам тръгва сред народа или пък народа отива при него — можем да споменем било поклонниците в Ясна поляна, било множеството, което след обявяването на Ньойския договор се събира пред къщата на Вазов, за да чуе думите на Народния поет.

От своя страна държавата също не чувства особено, че поетът му е нужен. До началото на 20-те години на XX век отношенията между държавата и поета като че ли се регламентират единствено от цензурата. Раждането на масовия читател, а също и на масовите идеологии, радикално изменя ситуацията. И доколкото тържеството на масовия човек става очевидно след Първата световна война, то пред държавата възниква проблема как да го възпитава и да насочи неговата енергия в нужната посока. Не случайно Ленин обявява, че от всички изкуства, най-важното е киното. Литературата също, макар че вождът на световния пролетариат не пише за това.

Забелязва се интересна разлика по повод посредника. В съветска Украйна посредник е Партията. В България — държавата. Партията на своите пленуми и конгреси приема постановления за развитието на литературата. Държавата приема закони за различните направления на националната литература и книгоиздаване. Такива закони приема в началото на 20-те години българският парламент, да кажем Законът за детската литература и Законът за книгоиздаването. В Съветския съюз, доколкото през 20-те и началото на 30-те години се очаква постепенното отмиране на държавата, за което и пише Ленин в «Държавата и революцията», акцентът е поставен на решенията на партията, които от началото на 30-те години редовно се появяват по страниците на в-к «Правда».

Забелязва се и известна разлика във възприемането и трактуването на народа от страна на държавата и на партията. В България става дума за българския народ, за неговото възпитание, за подобряване на неговата съдба, за историческата му мисия и длъжност. В Съветския съюз става въпрос основно за пролетариата. Ето какво пише Александър Богданов⁵, един от най-ревностните представители на Пролеткулта през 1920 г.: «То (пролетарското изкуство — Б.М.) ще украси пролетарския живот и борба, организирайки душата на пролетариата. Защото красотата, другари, това е организи-

раност. И именно тя се нарича в науката истина, а в жизнената борба и труда — сила. Където е тя, там необходимо и неизбежно ще има победа.» А ето какво инструктира Андрей Жданов⁶ вече в началото на 30-те: *«Разбира се, критикът е длъжен да прави своите изводи по отношение на произведенията, опирайки се на мнението на масите...»*

Идеята е очевидна — литературата и изкуството са длъжни да произлизат от масите и да ги организират, защото, както се видя, красотата е организираност.

Идеите за организиране на масите никак не са чужди и на българските управляващи елити. Наистина, там не става дума за пролетариата. В историята на българската литература има забележителен, макар и не много известен факт. По повод на десетгодишния юбилей на «Художествена библиотека «Древна България» е издаден един Юбилеен лист⁷, в който практически всички членове на Министерския съвет, а също председателят на Народното събрание оставят своите хвалебствени отзиви за библиотеката. Ето два примера на правителствени рецензии: *«... тези библиотеки ще бъдат ценно средство за възпитание и култивиране на високо национално съзнание, на вяра в щастливото бъдеще на българския народ и готовност на самопожертвование пред олтара на националните идеали»*. Рецензията е на министъра на вътрешните работи и народното здраве генерал о.з. Недко Недев.

А ето какво пише министърът на народната просвета проф. Богдан Филев: *«Със своите издания то (издателство «Древна България» — Б.М.) насажда в най-широки кръгове онази историческа култура, която е тъй необходима за нашия народ, за да може той да се осъзнае, да разбере своите исторически съдбини и да се подготви за едно по-добро бъдеще.»*

На среща с писатели в апартамента на Горки Сталин⁸ пък обяснява, че трябва да се пишат пиеси, защото пролетариата няма време за четене, но да се гледат пиеси е нужно.

Различни политически системи и удивително приличащи си реакции на политическите елити по отношение на писателите и литературния труд.

Може да се проследи как изконно демократичните настроения сред писателите, характерни за XIX и началото на XX век от средата на същия век започват да се експлоатират и употребяват било от държавата, било от партията. От друга страна, писателите започват да получават дивиденди именно поради това, че са писатели и пишат. Получавайки обаче привилегии от различен характер, те започват да губят свободата да изразяват онова, което мислят, а не онова, което е нужно или което е поръчано. Вярно е също и това, че историята на българската и на украинската литература от 20-те и 30-те години на XX век е пълна с истории на трагични писателски съдби, известен е мартирологът на писателите от «Разстреляното Възраждане»,

немалко неща могат да се прочетат за вътрешните конфликти и за душевния дискомфорт, в който живеят писателите.

Може да се прочете обаче и за това, че от известните писатели и поети на 30-те години единствено Ахматова не пише молба за приемане в Съюза на съветските писатели, за това, как Лиля Брик в няколко писма моли Сталин да напише няколко уводни думи в академичното издание на поезията на Маяковски. Можем да си спомним за дружеските отношения на Елин Пелин с цар Борис III, а след победата на социалистическата революция — и с вожда на българския пролетариат Георги Димитров.

Далеч съм от мисълта да коментирам доколко такова поведение е морално или неморално. Сравнителните животописи не трябва да се гледат в черно-бяла гама. И не винаги държавата и партията трябва и могат да се разглеждат само от към императивните им и репресивни функции. Един пример. През март 1951 в продължение на няколко дена елитът на българската критическа мисъл обяснява, че романът «Тютюн» на Димитър Димов е неправилен в идеологически и художествен план. След няколко дена в партийния орган «Работническо дело» излиза известната статия «За романа «Тютюн» и неговите злополучни критики». Романът е напълно реабилитиран, а критиката смутено мълчи — партията е казала своята тежка дума. Димитър Димов обаче прави втора, а след това и трета редакция на романа. Никой не го принуждава. И втората, и третата редакция безусловно са по-слаби от първата. Обясненията на самия Димитър Димов са, че когато е замислял и писал първата редакция на романа е бил необразован марксист, а с повишаване на марксистическата му образованост се появяват и следващите редакции на романа.

Искам да кажа, че не винаги писателите са били принуждавани да правят едно или друго от държавата или партията. Не винаги те са писали и само заради материалната изгода. От друга страна, статутът на дисидент не винаги е белег за наличие на талант.

Работата е в това, че посредникът — държавата, партията — може да унищожи автора, да го направи дисидент или придворен поет. Може да го хвърли в затвора или напротив — да му подари апартамент в най-престижните квартали; да го изпрати в богато заплатена задгранична командировка или изобщо да му забрани да излиза зад граница. И всичко това се прави в името на народа.

Левин Шюкинг⁹ в книгата си «Социология на литературния вкус» пише, че писателят винаги е бил зависим от Владетеля, защото той нищо материално не произвежда. Тезата на Шюкинг безусловно е крайна, но не е безоснователна. Може да се проследи как в епохата на бунта на масите писателите (в дадения случай български и украински) са славили един или друг владетел. Може да се разкаже за многобройните и добре документирани срещи на писателите с владетелите. Интересна тема за изследване са и записките

на Владетеля по една или друга литературна тема или произведение. Сещам се за излезлия в началото на 80-те години луксозен том «Тодор Живков за литературата».

Всичко това е част от историята на нашите литератури и култури. Понякога тя ни се струва смешна, понякога — трагична. Към нея ние, поколенията, които сега сме около и над 40-годишни имаме емоционално отношение, защото не чак толкова отдавна живяхме в епохата на бунта на масите и вождовете, които знаеха кое е нужно, какво трябва да правим и накъде да се движим. Нормално е емоционалното отношение към тази епоха постепенно да затихне. И тогава действително би станало възможно, а струва ми се, че е и нужно под формата на сравнителни животописи или под някаква друга форма да опитаме да видим тази епоха, нейната култура и литература.

ЛИТЕРАТУРА

¹Оргега-и-Гассет, Восстание масс. Москва, «Ермак», 2005

²Гео Милев, И свет в тме светитя, цитирано по изданието: Гео Милев, Жестокият пръстен, С., 2002г

³Иван Мешеков, Ляво поколение, ползвано е Интернет изданието под редакцията на Албена Вачева «Култура и критика», ч.II [www.liternet.bg \(publish4/avacheva/kritika2/index.html\)](http://www.liternet.bg/publish4/avacheva/kritika2/index.html)

⁴Пенев, Б., «Превращенията на Бай Ганя», В: Боян Пенев, Литература и интерпретация, С., 2003, стр. 218

⁵История русской литературной критики 1917 — 1931г. М., 2003

⁶Все впереди. Семьдесят лет назад открылся Первый съезд советских писателей. Сп. Вопросы литературы, кн- 7-8 2004г

⁷Юбилейният лист е публикуван в книжката на Петър Карапетров «Каменният бог», Художествена библиотека «Древна България», С., 1939г

⁸Все впереди. Семьдесят лет назад открылся Первый съезд советских писателей. Сп. Вопросы литературы, кн- 7-8 2004г

⁹Левин Шюккинг, Социология литературного вкуса, Москва, «Академия», 1928г.